

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ

BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

FAKULTA ARCHITEKTURY

FACULTY OF ARCHITECTURE

ÚSTAV PROSTOROVÉ TVORBY

DEPARTMENT OF SPATIAL DESIGN

NOVÁ IDENTITA LOKALITY TŘÍ SYNAGOG VE VELKÉM MEZIŘÍČÍ

NEW IDENTITY FOR LOCALITY OF THREE SYNAGOGUES IN VELKÉ MEZIŘÍČÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

MASTER'S THESIS

AUTOR PRÁCE

AUTHOR

Bc. Vojtěch Marek

VEDOUCÍ PRÁCE

SUPERVISOR

Ing. arch. Jan Mléčka, Ph.D.

BRNO 2018

ÚVOD - ZADÁNÍ

Velkomeziříčská židovská obec od počátku 17. století nabyla jak městského, tak regionálního významu, který přetrvával až do poloviny 20. století. Zástavbě židovského ghetta, vzniklého jako středová uliční osa hlavního náměstí a toku řeky Osavy, hodnotově vévodil soubor tří synagog pocházejících z různých slohových období. Do dnešní doby se dochovaly dvě synagogy, Stará synagoga z roku 1695, a Nová synagoga vybudovaná mezi lety 1868-1870. Edukačně, nábožensky a rituálně koncipované lokalitě vévodí budova Nové synagogy postavená z neomítnutých červených a černých cihel v pseudogotickém slohu podle návrhu architekta Augusta Prokopa. Svému účelu sloužila až do roku 1940, kdy se z ní stalo týlové skladiště německé armády. Po 2. světové válce byly prostory Nové synagogy využívány několika obchodními subjekty. V roce 1993 byla v restituci navracena Židovské obci a nadále slouží k obchodním účelům.

Cílem práce je obnova hodnot specifické kulturní oblasti a definování možností funkčního využití objektů v návaznosti na živou městskou strukturu s následnou implementací nových architektonických forem a urbánní identity lokality synagog ve Velkém Meziříčí rozpracované v konkrétním architektonickém návrhu.

ŘEŠENÉ ÚZEMÍ

Kompozice Velkého Meziříčí je odvislá od soutoku řek Balinky a Oslavy. Centrum města má dvě hlavní a jednu příčnou kompoziční osu. Hlavní osy jsou orientovány severojižním směrem souběžně s řekami. Tvoří je podélné hlavní náměstí a ulice Novosady, která tvořila páteř židovského ghetta. Za presbytářem kostela sv. Mikuláše na hlavním náměstí probíhá ulicí Kostelní příčná východo-západní osa, která byla hlavní spojnicí mezi městem a židovským ghetttem. Osu tvoří tři budovy. Západní bod vytyčuje budova luteránského gymnázia. Středem je zmíněný kostel sv. Mikuláše a osu zakončuje nová synagoga, která byla postavena mimo židovské ghetto, což vzbuzovalo velké kontroverze. Osu zakončují řeky nacházející se za budovami gymnázia a synagogy. Smysluplné a využití této osy je klíčem k efektivnímu růstu centra města, kterému se v současné době zvyšuje potenciál. Řešené území se nachází v bezprostředním okolí nové synagogy. Je vymezeno ulicí Novosady, řekou Oslavou, starou synagogou a zahrnuje proluku na jižní straně nové synagogy. Řešená oblast má tedy výsadní polohu v městském organismu a od 50. let 20. století její potenciál zůstává nevyužitý.

Lokalita se může stát impaktním místem budoucího rozvoje a oživení městského centra. Jako taková má však mnoho problémů, které musí být jednotlivě, ale závisle na sobě efektivně vyřešeny. Největší třecí plochou jsou vlastnické vztahy mezi dotčenými subjekty, kteří nemohou najít společný dialog a tudíž ani uspokojující řešení individuálních záměrů. Celé území a jeho bezprostřední okolí působí silně neutěšeným dojmem. Ať už se jedná o neestetické zásahy do památkově cenných budov, postupný nezájem o celkovou údržbu okolí staveb, či frekventovanou krajskou komunikací, jenž tvoří další pomyslnou řeku mezi synagogou a zbytkem města.

Celou lokalitu lze rozdělit do tří městských pokojů. První se nachází naproti vstupu do staré synagogy, kterým projdeme až k řece. Ten dokonale interpretuje *genia loci* bývalé židovské čtvrti. Mezi starou a novou synagogou vstupujeme do druhého pokoje na stále zelený trávník s několika ovocnými stromy, který je ze třetí strany vymezen nábrežím řeky Oslavy a uzavírá jej zadní stěna měšťanského domu. Je nejklidnějším místem v řešeném území, stvořeným pro odpočinek a relaxaci. Třetí pokoj přiléhá k ulici Novosady a podélně sousedí s novou synagogou. Tato parcela se již historicky nenacházela v židovském ghettu. Ze všech pokojů je tím nejrušnějším a nejneklidnějším. Náletové dřeviny, zbytky ze zbouraného domu a pohled na zdevastovanou jižní stěnu synagogy přidávají na jeho nehostinnosti.

Lokalita tří synagog představuje velmi neutěšený urbánní celek, ke kterému je špatný přístup a které vytváří atmosféru zvláštního a nehostinného místa, kde se lidé nezdržují. Jsou zde silné stopy kdysi prožitých životů vytržených z lidských vztahů.

KONCEPCE LOKALITY

Hlavním cílem práce je obnova hodnot specifické oblasti se silnými historickými stopami. Definování funkčního využití jednotlivých objektů s propojením rostlé struktury města a prodloužené kompoziční osy přes řeku Oslavu k cyklostezce nadregionálního významu až k protilehlému sídlišti. Za klíč potřebný k rozuzlení lze považovat nutnost obnovení vztahu mezi soukromým a veřejným zájmem, mezi sousedskými vztahy a návazností na vzájemnou výpomoc při zbudování místa, kde je možné trávit hodiny či dny volného času. Cílem je také vložení nových architektonických forem a zcela nové urbánní identity s možností zaměstnání, nákupu, návštěvy galerie, poznávání Cesty smíření a v neposlední řadě rekreace u poslední volně přístupné části nábřeží řeky Oslavy přímo v centru města. Lokalita zahrnuje celkem čtyři polyfunkční objekty, mezi nimiž vzniká zcela nový dialog. Tržnici, galerii, městský dům, Cestu smíření. Počátkem vzájemného dialogu tří rozdílných prostorů je budova nové synagogy, která je nově volně průchozí součástí městského prostoru a přirozeně prodlužuje příčnou osu města. Dochází k nenásilnému prolínání jednotlivých pokojů kolem synagogy do jednoho symbiotického celku, který díky obnově dialogu mezi lidmi může být plnohodnotným funkčním prvkem městského celku. Jsou sjednoceny všechny okolní povrchy a jsou vyřešeny terénní bariéry mezi domy.

NOVÁ SYNAGOGA

Stavebně historický vývoj - současný stav

Dominantou zástavby velkomeziříčské židovské čtvrti je nová synagoga z roku 1868. 2. 7. 2018 nová synagoga oslaví 150 výročí od položení základního kamene. Její plány vyhotovil architekt August Prokop. Jedná se o impozantní stavbu z červených pálených cihel se sedlovou střechou postavenou v novogotickém slohu. Synagoga má přesně danou orientaci na příčnou kompoziční osu starého města. Polohou nerespektuje uliční čáru. Byla odsazená tak aby měla svůj důstojný předprostor, který je v současné době přetnut frekventovanou krajskou komunikací.

Architektonicky se jednalo o stavbu s osově symetrickou dispozicí. Výškově byla členěna na 3 podlaží (1.np - synagoga, 2.np - ženská galerie, 3.np - chór). Pod schodišťovými rameny je v 1.pp umístěna kotelna a wc. Prostory jsou zastropeny nepravou dřevěnou klenbou.

Synagoga svému účelu sloužila do počátku 2. sv. války, během které soužila jako týlové armádní skladiště. Po válce až do roku 1989 byla spravována jednotou LSD, která stavbu výrazně esteticky poškodila vybouráním nových zásobovacích vrat a nákladního výtahu. Restituce z roku 1991 vrátila novou synagogu do rukou Židovské obce v Brně. Jelikož se nenašel jiný nájemce, získala budovu do desetiletého nájmu soukromá společnost, která ji dodnes využívá jako asijskou tržnici.

V roce 2008 si ŽO v Brně nechala zpracovat kompletní statický posudek a následně vypracovat projekt restituce památky s velkou snahou o co největší připodobnění původnímu vzhledu. Vloženou funkcí měl být muzejní depozitář.

Na objektu jsou viditelné statické poruchy, zejména na obvodovém zdivu, které se nachází u řeky. Některé poruchy již byly sanovány (stažení lany i provizorní rozepření). Obvodový plášť z pálených cihel je výrazně poškozen vlivem necitlivých zásahů a přírodních podmínek. Interiér je dodatečně přestropen. V podlaze 1.np je podlahové topení. V letech 2004-2007 byla provedena oprava a výměna plechové střechy. Od té doby jsou na stavbě vidět čím dál výraznější konstrukční poruchy.

Koncept

Budovu nové synagogy vnímám jako pojítka jednoho velkého celku. Příčné městské osy a druhého břehu řeky Oslavy a zároveň jako jednotnou spojnicí všech tří pokojů v řešeném území. V návrhu jdu opačným směrem oproti projektu rekonstrukce, který počítal s věrnou restitucí památky do její původní podoby a muzejním využitím. Na tento záměr se již dlouhodobě nedaří sehnat potřebné finance, jelikož by takováto rekonstrukce byl velmi nákladná. Můj přístup je rekonverzní. Metodou kontrastu jednotlivých prvků doby, které zasáhly do hmoty synagogy esteticky vhodně či nevhodně. Jsou ponechány důležité otisky doby, které na ní zanechaly nesmazatelnou stopu. Tyto „vlasy“ se stávají přesně tím jednotícím bodem celé oblasti. Jsou novým vstupem do vnitřního prostoru synagogy, jenž je protnuta transeptem na hlavní osu.

Vnitřní prostor nové synagogy je pojat jako společná tržnice několika maloobchodních subjektů, kteří si mohou v přízemí a částečně na galerii pronajmout jimi zvolený prostor od 2-20 m², čímž ušetří nemalé finance za nájem v předdimenzovaných obchodních prostorech. Ušetří jim také čas každodenním stavěním stánku na náměstí či u supermarketů. Dochází tak k symbióze několika specifických subjektů (květinář, zlatník, pekař, cukrář, ovocnář, zelinář, kreativec...) v jeden celek, jenž se stává jedním z hlavních lákadel a důvodů pro trávený čas v lokalitě tří synagog. A opět dochází k vzájemnému dialogu a propojování už tak dobře propojených vztahů na středně velkém městě. Je možné takto naplnit skrytý potenciál mikro-komunit ve Velkém Meziříčí. Podle sezónních potřeb může prostor synagogy sloužit libovolným účelům.

Návrh

Prostor je zbaven dodatečně provedeného přestropení. Otevře se tak původní prostor s pohledem na dřevěnou klenbu. Bude provedena rekonstrukce ženské galerie. Mobiliář a vybavení synagogy nebude provedeno v rekonstrukci, ale bude nahrazeno novými prvky a vybavením, aby odpovídalo kvalitním uživatelským standardům. Zůstane zachována kotelna a wc v 1.pp. Interiér 1.np. bude vyčištěn a opatřen novou dlažbou ze světlé žuly. 400 x 400 mm. Rozestupy litinových sloupů budou nově udávat šířku jednotlivých prostorů k pronájmu. Grafický styl, reklama a základní mobiliář pro prodejce bude sjednocen. Okolí synagogy bude provedeno ve velkoformátové dlažbě ze světlé žuly.

Technické řešení rekonstrukce vychází ze základního členění stávajících konstrukcí. Studie rekonstrukce nosných konstrukcí je provedena na základě konzultace s majiteli objektu, kteří si nechali již před deseti lety vypracovat projekt, který však už není příliš aktuální. Je odstraněn vložený strop nad 1.np a provedena restaurace dřevěné klenby s následným nástřikem proti dřevokaz. hmyzu. Na zajištění obvodového zdiva je navrženo stažení pomocí lan tl. 15 mm vedených ve vysekané drážce a kotvených do zapuštěných desek umístěných vedle pilířů. Trhliny jsou zainjektovány polycementovou maltou.

Vnější sokl je opatřen sanační omítkou. Jsou vyměněny nevyhovující kusy cihelného lícového zdiva. Posléze je povrch obvodového pláště napuštěn hydrofobizačním prostředkem. Veškerá okna v synagoze jsou opravena dle stávajícího vzhledu a zasklena izolačním dvojsklem. Obnoví se nutné dekorační omítky a oplechování pilířů je obnoveno z omítky. Díky možnosti snížení podlahy nově do synagogy povede pouze pět schodů. Nově je schodiště i z celé jižní strany synagogy, aby došlo ke zvýraznění propojenosti se sousedící cestou smíření.

CESTA SMÍŘENÍ

Stavebně historický vývoj - současný stav

Pozemek se nachází v jižní části lokality. Ze severní strany sousedí s novou synagogou. Dříve zde stál dům z 1. pol. 20. stol. podobný ostatním domům na ulici Novosady. Po restituci byl dům i pozemek vlastněn ŽO v Brně, která jej posléze prodala soukromému vlastníkovi. Ten dům s příslibem investičního záměru následně zboural. Tím narušil opěrnou zeď jižně od synagogy, což se dodnes podepisuje na jejich statických poruchách obvodového zdiva. V současné době je pozemek prolukou prorostlou náletovými dřevinami. ŽO v Brně by parcelu do budoucna ráda odkoupila nazpět.

Koncept

LIDÉ LIDEM SAMI SAMI K SOBĚ ČLOVĚK ČLOVĚKU

Během holocaustu přišlo po celém světě o život více než 5,8 miliónu obyvatel židovského původu. Na jejich památku byl postaven nespočet památníků, které mají za úkol připomenout temnou etapu lidských dějin. Ačkoliv také ve Velkém Meziříčí došlo k odsunu židovské komunity do koncentračních táborů, neexistuje zde žádná připomínka židovských obětí. Jelikož město Velké Meziříčí není významnou turistickou destinací, lze pojmout formu památníku odlišným způsobem, který cílí na individuální prožitek návštěvníka. Nově navržená budova nazvaná Cesta smíření svoji vnější hmotou reflektuje snahu omezit (zúžit) nepředstavitelnost celkového počtu obětí holocaustu na uchopitelné měřítko. Dům je koncipovaný jako průchod čtyřmi odlišnými prostory, jejichž surovost navozuje návštěvníkovi rozličné pocity. V první části LIDÉ LIDEM je návštěvník přímo konfrontován se jmény 71 velkomeziříčských a 58 přespolečných Židů, kteří byli 14. 5. 1942 odvedeni k transportu do vyhlazovacích táborů. Postupem do části SAMI je návštěvník uveden do temné místnosti, do které ústí nízko položený světlík, který navozuje pocit fyzické a psychické stísněnosti. Prostor SAMI K SOBĚ je naprostým protipólem předchozí místnosti. Množství světla zde v člověku opět probouzí stav jistoty a naděje v život. Poslední část ČLOVĚK ČLOVĚKU odkazuje na vnitřní proměnu a zamyšlení nad způsobem vnímání lidstva jako souboru striktně oddělených náboženských, národnostních či etnických skupin, ale spíše jako skupiny jedinečných individualit. Po opuštění posledního prostoru se návštěvník ocitá na piazzetě mezi novou synagogou a Cestou smíření. Je zde naposledy konfrontován se svým vlastním svědomím v podobě stěny z leštěného nerez Cesty smíření. Spolu s návštěvníkem se ve stěně odráží majestátnost nové synagogy.

Návrh

Dům je koncipovaný jako průchozí cesta a velkoryse zanechává většinu parcely jako veřejný prostor. Objekt je založen na ŽB desce na podsypu z pěnového skla. Až na bytové a technické příčky veškeré konstrukce tvoří pohledový železový beton jemně barevně tónovaný dle charakteru prostoru. Severní stěna objektu je opatřena předsazenou fasádou z leštěných nerezových plechů zavěšených na hliníkovém roštu. Interiér je umělým osvětlením nasvícen pouze tam, kde je to nejnutnější. Primárním zdrojem světla je slunce. Byt a technické části vyhovují všem normovým požadavkům. Vytápění domu zajišťuje podlahové topení. Objekt je jako jediný z lokality řešen v nízkoenergetickém standartu.

STARÁ SYNAGOGA

Stavebně historický vývoj - současný stav

Objekt staré synagogy byl postaven v roce 1695 v barokním slohu. Je nepravidelného obdelníkového půdorysu o rozměrech 10,0 x 15,9 m. Z architektonického hlediska je zajímavé umístění objektu mimo uliční čáru mezi okolní domy s opřením o sousední dům dvěma prampouchy. Na jihozápadním rohu objektu vystupovalo schodiště na ženskou tribunu do 2.np, které bylo za 2. sv. války zdemolováno.

K bohoslužbám byl stará synagoga využívána do roku 1870, kdy byla vystavěna Nová synagoga. Od té doby sloužila většinou ke skladování nejrůznějšího materiálu. V roce 1991 byla v restituci navracena židovské obci v Brně. V letech 1995–96 byla restaurována a začala soužit k muzejním a galerijním účelům. V několika posledních letech tomuto účelu přestala sloužit z důvodů nedostatečného zájmu o výstavní prostor a především kvůli problémům s vlhkostí. V roce 2014 byl vypracován projekt kompletní restituce památky do původního stavu.

Koncept

Do okolní zástavby netradičně usazená hmota staré synagogy kolem sebe vytváří velmi specifický prostor, jenž reprezentuje genia loci bývalého židovského ghetta. Rekonstrukce objektu v tomto případě není v souladu s projektovanou restitucí, po které by se synagoga stala další z mnoha památek, které zůstávají zakonzervovány a bez možnosti dalšího využití a generování alespoň minimálního finančního zisku na následný provoz památky. K obnově památky je přistupováno tradičním způsobem. Je provedena rekonstrukce současného stavu. Funkce objektu zůstává zachována, jelikož v současné době ve Velkém Meziříčí chybí kvalitní výstavní prostor pro místní sílí komunitu umělců a kreativců.

Návrh

Současná dispozice budovy bude zachována. Po obvodu kolem synagogy bude proveden odkop z důvodu podřezání objektu proti zemní vlhkosti. Ostatní svislé i vodorovné konstrukce jsou bez statických poruch. Úpravy povrchů budou provedeny v interiéru z vápenné malty v exteriéru štuková omítka. Všechny prvky krovu, který projde drobnou opravou či výměnou některých prvků budou opatřeny nátěrem proti dřevokaz. hmyzu. Je nově položena střecha z pálených bobrovek. Podlaha v 1.np je řešena bezbariérově z pískovcové dlažby 400 x 400 mm. Objekt není vytápěn.

TOWNHOUSE COUFALOVI

Stavebně historický vývoj - současný stav

Jedná se o památkově chráněný dvoupodlažní dům s mansardovým krovem vystavěný v klasicistním slohu. Vzhledem k tomu, že se vždy jednalo o řadový dům, je komunikačně otevřen pouze směrem do ulice Novosady. Objekt neměl zadní trakt, jelikož k jeho severo-východní stěně byla přistavěná dnes již neexistující malá synagoga pocházející z barokního období, která ještě před okupací sloužila jako zimní modlitebna. Na místě malé synagogy dnes stojí zmeť několika objektů s garážovým a skladovacím využitím. Dům samotný sloužil jako byt kantora židovské obce s rodinou. Později vystřídal několik majitelů. V současné době je v SJM manželů Coufalových, kteří jej do budoucna chtějí využívat jako pronajímatelný polyfunkční objekt.

Koncept

K tomuto případu je z hlediska soukromého vlastnictví nutno přistupovat zcela specificky. Stavba jako taková je sice součástí celé lokality, ale vlastník k ní nechová žádný zájem či respekt. Pro majitele, jakožto malého investora je vhodnější spolupracovat s majiteli sousedících pozemků (židovskou obcí) a vzájemně si vyhovět, aby došlo k vytvoření kvalitního urbánního celku. Tím je schopen posílit budoucí životaschopnost svého projektu. Plocha za domem je výrazným třecím bodem v meziprostoru synagog.

K návrhu městského domu pro Coufalovi je tedy přistupováno s ohledem na zájmy obou vlatníků.

Návrh

Z konstrukčního hlediska je až na malé drobnosti dům zcela v pořádku. Objekt musí projít rozsáhlou přestavbou. Jsou odstraněny všechny přístavby a přílepy v zadním traktu domu. Na jejich místě je zbudována přístavba, která volně rozšiřuje půdorys jednotlivých pater, ale nevytváří hmotový klín mezi synagogami, jako současné výrazně nesourodé objekty. V průchozím přízemí se nachází kavárna a bar. Další dvě patra tvoří kanceláře. Konstrukční systém přístavby je železobetonový skelet s předsazenou fasádou z panelů z mléčného skla. Matně bílá kostka se stává výrazným novotvarem v kontrastu obou synagog. Šumný odraz synagog ve fasádě přístavby může symbolizovat urovnání vztahů mezi vlastníky a zároveň změkčuje silnou třecí plochu mezi naprosto odlišnou architekturou tvaru a materiálu.

BILANCE

Celková plocha pozemku	2459,7 m ²
dlažba	1073,6 m ²
zeleň	372,4 m ²
Zastavěná plocha staveb	1013,7 m ²
Celková hrubá podlažní plocha	1870,9 m ²
Obestavěný prostor	24322,5 m ³
Předpokládaná cena	
Townhouse Coufalovi	8,8 Kč
Stará synagoga	10,4 Kč
Nová synagoga	94,6 Kč
Cesta smíření	11,3 Kč